

فیرحی، داود، مؤلف - ۱۳۹۳ -

تاریخ تحول دولت در اسلام / مؤلف: داود فیرحی.

قم: دانشگاه مفید، ۱۳۹۴

۴۷۶ ص.

ISBN: 978-964-8092-19-6

فهرست نویسی بر اساس اطلاعات فیبا.

۱. اسلام و دولت. ۲. اسلام و سیاست. ۳. اسلام و دولت - ایران - تاریخ. ۴. اسلام و دولت - تاریخ. الف.

عنوان: دانشگاه مفید

کنگره:

BP ۲۳۱ / ۹۵/ ۲

۲۹۷/۴۸۳۲

دیوی:

۸۰۵-FF۵۹۱

کتابخانه ملی ایران

تاریخ تحول دولت در اسلام

داود فیرحی

عضو هیات علمی دانشگاه تهران

داود فیرحی

تاریخ تحول دولت در اسلام

- ناشر: انتشارات دانشگاه مفید ● ویراستار: حسینعلی رحمتی ● صفحه‌ها: مهدی پاشازاده
- تاریخ نشر: بهار ۱۳۹۴ ● نوبت چاپ: ششم ● چاپ اول: ۱۲۸۵ ● چاپ: گلوردی ● شمارگان: ۱۰۰۰ جلد
- شابک: ۹۷۸-۹۶۴-۸۰۹۲-۱۹-۶ ● قیمت: ۲۱۰۰۰ ریال

قم- انتهای بلوار شهید صنوقی- دانشگاه مفید
تلفن: ۰۲۶۲۱۳۰۲۲۶ / تلفکس: ۰۲۶۲۲۹۰۵۴۸۸ / نامبر: ۰۲۶۲۹۳۵۱۷۷ / صندوق پستی: ۳۷۱۸۵-۳۶۱۱
entesharat@mofidu.ac.ir

تهران- خیابان حافظ جنوبی- خیابان کامران صالح- کوچه حسن شاطری- پلاک ۶- دفتر دانشگاه مفید
تلفن: ۰۲۶۶۷۱۰۷۳۵ / نامبر: ۰۲۶۶۷۱۰۷۳۴

فهرست مطالب

صفحه

عنوان

۱۳.....	مقدمه معاونت پژوهشی
۱۵.....	مقدمه
۱۹.....	فصل اول: ماهیت دولت در جهان اسلام
۲۱.....	۱. تلاقي دین و سیاست
۲۳.....	۲. نظریه دولت دینی: دولت اسلامی به مثابه دولت برآمده از نصوص دینی
۲۸.....	نتایج روش شناختی
۲۹.....	الف. تقسیم «تمدنی» تاریخ عرب به دوره جاهلی و اسلامی
۲۹.....	۱. استدلال تاریخی
۳۰.....	۲. متابع اسلامی
۳۱.....	ب. پیوند دولت با دعوت اسلامی
۳۲.....	۳. نظریه دولت تاریخی: دولت اسلامی به مثابه دولت در جامعه دینی
۳۳.....	نتایج روش شناختی
۳۴.....	الف. تقسیم «مدھبی» تاریخ سیاسی عرب به جاهلی و اسلامی
۳۵.....	ب. امتداد مقاومت سیاسی قدیم در دولت اسلامی
۳۶.....	۱. یافته‌های باستان شناختی
۳۶.....	۲. استدلال زبان شناختی
۳۷.....	۴. تأملی در نظریه‌های دوگانه دولت در اسلام
۳۸.....	الف. مبانی و نتایج روش شناختی نظریه دولت دینی
۳۹.....	ب. مبانی و نتایج روش شناختی نظریه دولت تاریخی
۴۱.....	۵. شیعه و تاریخ دولت در اسلام

فصل دوم: ساخت دولت - قبیله در عرب جاهلی	۴۳
۱. جغرافیای شبه جزیره عرب	۴۵
الف. بخش‌های جزیره العرب	۴۷
۱. تهابه	۴۷
۲. نجد	۴۸
۳. حجاز	۴۸
۴. عروض	۴۹
۵. یمن	۴۹
ب. تقسیم‌های قومی عرب	۴۹
۱. عرب خارجی	۵۱
۲. عرب مستعربه	۵۱
ج. انفجار اجتماعی؛ مهاجرت قبیله‌های جنوبی به شمال	۵۲
۲. ساختار اجتماعی قبیله	۵۴
الف. قبیله؛ واحد سیاسی	۵۵
ب. ساخت درونی قبیله	۵۷
۱. اعضای اصلی	۵۷
شیخ یا رئیس قبیله	۵۷
اشراف قبیله	۵۹
اعضای عادی قبیله	۶۰
۲. وابستگان	۶۱
پناهندگان یا موالی	۶۱
بردگان	۶۲
ج. رابطه‌های بین قبیله‌ای	۶۲
د. دین قبیله	۶۶
فصل سوم: مکه؛ دولت - قصبه جاهلی	۶۹
۱. تحول در حیات قبیله	۷۱
آ. سویلات فهنتگی و اندیشه دینی عرب در آستانه اسلام	۷۶
۳. دولت - قصبه مکه جاهلی	۸۱
الف. قبیله‌های مکه در آستانه اسلام	۸۳
ب. قریش بطاح و آرایش جدید قدرت	۸۴
۱. منصب‌های سیاسی و نظامی	۸۵
۲. منصب‌های دینی	۸۶

ج. مکه: از قصی تا پیدایش اسلام.....	۸۷
۱. پیدایش فرهنگ و اخلاق اجتماعی نوین.....	۹۱
۲. آسان شدن گسترش اسلام.....	۹۳

فصل چهارم: دولت پیامبر(ص)

۱. از قبیله ایمانی تا شهر اسلامی.....	۹۷
الف. هجرت و حکومت.....	۹۷
ب. تعیین پیشرب.....	۱۰۱
ج. ساخت قبیله‌ای پیشرب.....	۱۰۲
د. پیمان عقبه دوم و مقدمات هجرت.....	۱۰۶
۲. پیدایش دولت - شهر پیامبر(ص).....	۱۰۹
الف. اقدام‌های اولیه.....	۱۰۹
۱. تعیین تقیان.....	۱۱۰
۲. شرط هجرت.....	۱۱۰
۳. نظام برادری.....	۱۱۳
۴. بنای مسجد النبی(ص).....	۱۱۶
ب. تأسیس دولت - شهر مدینه.....	۱۱۸
۱. متن صحیفه یا قانون اساسی مدینه.....	۱۲۰
۲. ساخت دولت - شهر مدینه.....	۱۲۲
الف. پیدایش یک «امت».....	۱۲۷
ب. پیدایش حرم: مرزهای جغرافیایی مدینه النبی(ص).....	۱۲۹
ج. استقلال داخلی قبیله‌ها.....	۱۳۰
د. فرد و فردگرایی.....	۱۳۱
ه. حاکمیت.....	۱۳۲
و. قانون.....	۱۳۳
۳. تحولات دولت پیامبر(ص).....	۱۳۴
الف. صلح حدیبیه و گرایش‌های جهان‌شمول.....	۱۳۵
۱. فتح مکه: پیامدها و نتیجه‌ها.....	۱۳۹
۲. اعلان برانست از مشرکان.....	۱۴۰
۳. مشکلات دولت پیامبر(ص) در سال دهم و یازدهم هجرت.....	۱۴۱

فصل پنجم: خلافت راشدین

۱. تبار قبیله‌ای خلیفه.....	۱۵۱
۲. الگوهای استقرار خلیفه.....	۱۵۳

۱۵۵.....	۳. ساختار و نهادهای خلافت را شدین
۱۵۶.....	الف. ابوبکر (۱۱ - ۶۲۱ ق / ۶۳۴ م)
۱۵۷.....	۱- حادثه سقیفه
۱۶۰.....	۲- سلطه قریش
۱۶۲.....	۳. جنگ‌های رده
۱۶۴.....	۴. فتوحات جهادی
۱۶۶.....	ب. عمر (۱۳ - ۲۲ ق / ۶۴۴ م)
۱۶۷.....	۱. فتوحات دوره عمر
۱۶۸.....	۲. پیامدهای اقتصادی - اجتماعی فتوحات
۱۷۱.....	۳. تحول‌های سیاسی - قومی
۱۷۲.....	۴. ساخت قدرت در کوفه
۱۷۶.....	ج. عثمان (۲۳ - ۳۵ ق / ۶۴۴ م)
۱۷۸.....	۱. سورای خلافت
۱۸۲.....	۲. انحصار قدرت در بنی امية
۱۸۵.....	۳. بی‌قراری اجتماعی و سورش قبایلی
۱۸۸.....	د. امام علی(ع) (۲۵ - ۴۰ ق / ۶۵۶ - ۶۶۱ م)
۱۹۱.....	۱. الکوی بیعت
۱۹۳.....	۲. تغییر کارگزاران
۱۹۵.....	۳. جنگ‌های داخلی و تشدید بی‌قراری اجتماعی

فصل ششم: دولت امویان..... ۱۹۹

۲۰۱.....	۱. پیوند عصیت و سلطنت
۲۰۳.....	۲. ساخت دولت اموی
۲۰۴.....	الف. تشریفات و شوکت خلیفه
۲۰۵.....	ب. اداره مستقیم حکومت
۲۰۷.....	ج. سازمان اداری
۲۰۸.....	د. دیوان‌ها
۲۰۹.....	۱. دیوان خاتم
۲۱۰.....	۲. دیوان برید
۲۱۱.....	۳. دیوان جند (ارتش)
۲۱۲.....	۴. دیوان خراج
۲۱۳.....	الف. خراج
۲۱۴.....	ب. جزیه
۲۱۶.....	ج. خالصه سلطانی
۲۱۷.....	د. استخراج
۲۱۹.....	۵. سنت ولایت عهدی

۲۹۵.....	۲. مرتبه‌های نظامی اسماعیلیان
۲۹۸.....	۳. ساخت دولت فاطمی
۲۹۹.....	الف. خلیفه / امام
۳۰۱.....	۱. بیعت و جانشینی
۳۰۳.....	۲. نیروهای سیاسی دربار
۳۰۵.....	ب. وزیر
۳۰۷.....	ج. دیوان‌های مرکزی؛ آغازگر قرن وزیران نظامی
۳۰۹.....	د. دیوان رسانی
۳۱۰.....	۱. دیوان رسائل
۳۱۰.....	۲. دیوان برید و دیوان کشف
۳۱۱.....	۳. دیگر دیوان‌ها
۳۱۱.....	ج. نظام قضایی
۳۱۳.....	شناسنامه‌های پابان
۳۱۵.....	۴. نزاریه و دولت الموت
۳۱۷.....	الف. قلعه؛ دارالهجرة اسماعیلی
۳۱۹.....	ب. الموت؛ مرکز قدرت نزاری
۳۲۰.....	ج. خداوندان الموت
۳۲۲.....	۵. حسن صباح و نظریه امامت استماعیلی
۳۲۵.....	راهبردهای سیاسی / نظامی
۳۲۶.....	۶. ادوار دولت اسماعیلی در ایران
۳۲۷.....	الف. دوره استقرار
۳۲۹.....	ب. دوره قیامت
۳۳۱.....	ج. دوره ستر / بازگشت

فصل نهم: دولت عثمانی

۳۳۵.....	۱. تبار خلافت عثمانی
۳۳۸.....	الف. جریان محلی - آناتولی
۳۴۰.....	ب. میراث ترک
۳۴۱.....	ج. میراث اسلامی
۳۴۶.....	۲. ساخت اولیه دولت عثمانی
۳۴۷.....	الف. دیوان و نخستین وزیران
۳۴۷.....	ب. نظام اداره امیرنشین
۳۴۸.....	ج. سازمان سپاه
۳۴۸.....	۳. ساخت دولت در امپراتوری عثمانی

الف. طبقه‌های اجتماعی.....	۳۵۰
نظام تیمار / اقطاع.....	۳۵۲
ب. سلطان.....	۳۵۳
ج. نهاد دربار.....	۳۵۷
۱. حرم.....	۳۵۸
۲. اندرونی.....	۳۵۹
۳. بیرونی.....	۳۶۲
د. نهاد دبیری و دیوان.....	۳۶۲
۱. دیوان همايون.....	۳۶۳
۲. وزارت و وزیر اعظم.....	۳۶۴
۳. بیکریگی و تقسیم‌های کشوری.....	۳۶۶
۴. سنجاق‌بیکی‌ها.....	۳۶۷
ه. مالیه و خزانه سلطانی.....	۳۶۸
و. نیروهای مسلح (سپاهی).....	۳۶۹
۱. نیروهای قاپوقوی.....	۳۷۰
۲. نیروهای ایالتی.....	۳۷۲
ز. دین و نهاد علمیه.....	۳۷۳
ح. نهادهای دینی.....	۳۷۴
۱. شیخ‌الاسلام و نهاد شیخ‌الاسلامی.....	۳۷۶
۲. فتوا.....	۳۷۷
۳. قضا.....	۳۷۹
۴. مدرسه.....	۳۷۹
۴. تحولات و اصلاحات.....	۳۸۱
الف. اصلاحات در عثمانی.....	۳۸۲
ب. عصر لاله (۱۷۱۸-۱۷۳۰ م).....	۳۸۳
فصل دهم: دولت صفوی و ساخت سلطنت شیعه در ایران	۳۹۳
الف. ماهیت دولت صفوی.....	۳۹۰
۱. صفویه؛ تشکیل دولت ملی در ایران.....	۳۹۶
۲. دولت صفوی؛ امتداد سنت‌های اسلامی در وجه شیعی.....	۳۹۹
ب. تبار قدرت صفوی.....	۴۰۲
۱. تصوف صفوی.....	۴۰۳
۲. سازمان طریقت صفوی.....	۴۰۶
۳. سلطنت صفوی.....	۴۰۸
۴. تشیع صفوی.....	۴۱۱

٤١٥.....	ج. ساخت دولت صفوی
٤١٥.....	۱. شاه / سلطان
٤١٧.....	۲. دربار و نهادهای مرکزی
٤١٨.....	۳. نهادها و سازمان دینی
٤١٩.....	الف. ملاباشی
٤٢٠	ب. صدر
٤٢٣	ج. شیخ‌الاسلام
٤٢٤	د. قاضی و قاضی عسکر
٤٢٥.....	۴. نهادهای و سازمان اجرایی دولت صفوی
٤٢٥	الف. سازمان اولیه
٤٢٦.....	۱. وکیل
٤٢٧.....	۲. خلیفه‌الخلافا
٤٢٩.....	۳. امیر‌الامرا
٤٣١.....	۴. فورچنی‌باشی
٤٣٢	ب. منصب‌های متاخر صفویه
٤٣٣.....	۱. وزارت اعظم
٤٣٦.....	۲. سازمان نظامی
٤٤٠	۳. دیوان‌بیکی و «دیوان مظالم»
٤٤١.....	۴. ایشیک‌آقاسی و «دربار»
* ٤٤٢.....	۵. منصب‌ها و بیوتوس سلطنتی
٤٤٣.....	ج. نظام ایالت‌ها
٤٤٥.....	۱. انتصاب امیران ایالت‌ها
٤٤٦.....	۲. اختیارات حاکمان ایالت‌ها
٤٥٠	۳. روابط ایالت‌ها با مرکز
٤٥٢	۵. تحول‌های دولت صفوی
٤٥٧.....	به عنوان نتیجه
٤٦٧.....	منابع و مأخذ

مقدمه معاونت پژوهشی

همان گونه که بسیاری از فیلسوفان قدیم به تکرار تاکید کرده‌اند، به‌زیستن و رستگاری در جمع بهداشت می‌آید؛ و جمعی زندگی کردن، مستلزم وجود دولت است. شاید نتوان زندگی را بدون دولت تصور کرد؛ گو این که زندگی در چارچوب دولت آغاز و پایان می‌یابد. بر این اساس مفهوم دولت به رغم پیچیدگی‌هایش، واقعیتی روزمره و در خور توجه است؛ ولی همان گونه که اندر وینستن در پیشگفتار خود بر کتاب **نظریه‌های دولت می‌گوید**، پرسش از چیستی دولت یکی از ساده‌ترین و در عین حال مبهم‌ترین پرسش‌هایی است که در مباحث سیاسی طرح می‌شود و پاسخ به این پرسش نیز به همان اندازه می‌تواند مبهم و ساده‌اندیشانه باشد؛ زیرا به گفته جان دیویس، فیلسوف امریکایی، به محض آن‌که ما واژه دولت را به زبان می‌آوریم، شمار بسیاری از اشباح فکری ظاهر می‌شوند و ذهن را تیره و تار می‌کنند. این مشکل زمانی دوچندان می‌شود که بخواهیم مفهوم دولت را در تمدنی بررسی کیم که از لحاظ نظری چندان شفاف به این مفهوم نپرداخته است.

با توجه به مطالب بالا، بررسی و ردیابی دولت و تحول‌های آن در جهان اسلام از دو جهت با دشواری زیادی رویه‌رو و نیازمند بررسی دقیق و عالمانه است: نخست آن که به دلیل پیچیدگی و ابهام در مفهوم دولت و در بسیاری موارد، مشتبه شدن آن با مفهوم‌های هم‌خانواده‌ای چون جامعه، جماعت، ملت، حکومت و سلطنت، این مفهوم یکی از دشوارترین مفهوم‌ها در عرصه سیاست قلمداد می‌شود. دوم، و مهم‌تر، آن که

بررسی این مفهوم مبهم در جهان اسلام و در تاریخ نقل و انتقال‌های قدرت در بین مسلمانان، گستره‌ای پر از ابهام را پیش روی محقق می‌گشاید و نیازمند بستن دیدگان بر روی برخی بحث‌ها و اتفاق‌ها است که می‌تواند مانع برای اطلاق مفهوم دولت، به ویژه از نوع اسلامی آن، بر برخی از الگوهای دولت در جهان اسلام باشد. این امور، حکایت از نیاز به بررسی و تحقیق علمی پیرامون تاریخ تحول دولت در اسلام دارد، گو این که دانشجویان رشته علوم سیاسی نیز در دوره کارشناسی باید درسی با همین عنوان بگذرانند و نیازمند منبعی دقیق و عالمانه هستند. بر این اساس، معاونت پژوهشی دانشگاه مفید سفارش این پژوهش را به یکی از استادان توانمند در قلمرو مطالعات اسلامی داد که حاصل آن پیش روی شماست. از مهم‌ترین ویژگی‌های این اثر، بررسی یک موضوع و تحول‌ها و تطورهای آن در گستره تاریخی اش در جهان اسلام است. گرچه این گستره به همراه ابهام‌های مفهومی و تاریخی، مشکلی بر سر راه نویسنده محترم بود، ولی توانایی و اشراف وی بر موضوع، بر این دشواری‌ها چیره شد. امیدواریم این اثر نیاز استادان، پژوهشگران، دانشجویان محترم و دیگر علاقه‌مندان را بروطوف ساخته و جایگاه شایسته خود را در بین پژوهش‌های اسلامی بیابد.

ضمن تقدیم سپاس به نویسنده محترم، جناب آقای دکتر فیرحی، که محققانه و با سواسی علمی که در خور این موضوع است اقدام به نگارش این اثر کردند، تلاش‌های آقایان دکتر سیدعلی میرموسوی و دکتر منصور میراحمدی، ارزیابان محترم این پژوهش، را ارج می‌نهیم.

معاونت پژوهشی دانشگاه مفید

بهار ۱۳۸۶